

Ευτύχης Μπιτσάκης *Φαντάσματα του Μαρξ*

Μετά την κατάρρευση του λεγόμενου σοσιαλιστικού στρατοπέδου, πολλοί πίστεψαν ότι φτάσαμε σε ένα είδος «τέλους της Ιστορίας». Δηλαδή, όχι στη «συντέλεια των αιώνων» της χριστιανικής εσχατολογίας. Πιο πεζά: στην οριστική νίκη του καπιταλισμού. Πολλοί βιάστηκαν τότε να αναγγείλουν το «τέλος της Ιστορίας». Το «θάνατο του κομμουνισμού» (ποιον κομμουνισμού;), τον οριστικό πλέον θάνατο του Μαρξ. Το φάντασμα που στοίχειωνε επί ενάμισι αιώνα στην Ευρώπη (και τον κόσμο) έμοιαζε να έχει αποσυρθεί τελεσίδικα στο βασίλειο των σκιών. Πανηγυρισμοί (αν και συγκρατημένοι) των νικητών. Θλίψη, κατήφεια, απαισιοδοξία, μηδενισμός, από την πλευρά των ηττημένων.

Ωστόσο, άρχισαν πέντε χρόνια «μετακομμουνιστικής» βαρβαρότητας στην Ανατολή και της αντίστοιχης του νεοσυντηρητισμού στη Δύση, για να αποδειχτεί ότι η Ιστορία είναι περισσότερο περίπλοκη (και απρόβλεπτη) απ' ό,τι επιθυμούμε να τη φανταζόμαστε. Πράγματι, τα χρόνια αυτά ο κόσμος κατρακύλησε από την ισορροπία του τρόμου σε μια κατάσταση αστάθειας που το τέλος της μπορεί να είναι η εξαφάνιση του ανθρώπινου είδους. Μπροστά στον κόσμο της νέας, γενικευμένης αταξίας, οι άνθρωποι αρχίζουν να θέτουν το ερώτημα: Πού πηγαίνουμε; Ποια θα είναι η πο-

ρεία και η κατάληξη των νέων, πλανητικών αντιθέσεων; Το αγωνιώδες αυτό ερώτημα παραπέμπει αναπόφευκτα στη σκέψη του Μαρξ. Η «νεκρανάσταση» του γενειοφόρου «προφήτη» δεν είναι συνεπώς τυχαία. Μια σχετική ένδειξη είναι και η συχνότητα των Συνεδρίων και των εκδόσεων που αναφέρονται στη σκέψη του. Εδώ θα αναφερθώ σε τρία πρόσφατα Συνέδρια.

1. *Congrès Marx International* (Συνέδριο, Διεθνής Μαρξ)

Πρόκειται για ένα μεγάλο Διεθνές Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι (27-30 Σεπτεμβρίου). Το Συνέδριο οργανώθηκε από το περιοδικό *Actuel Marx*, που εκδίδεται από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις της Γαλλίας με την αιγίδα του πανεπιστημίου Paris-Nanterre και του Εθνικού Κέντρου Επιστημονικής Έρευνας της Γαλλίας. Υπότιτλος του Συνεδρίου ήταν: *Εκατό χρόνια μαρξισμού. Κριτικός απολογισμός και Προοπτικές*. Στο Συνέδριο αντιπροσωπεύτηκαν περίπου 120 περιοδικά και επιστημονικά ιδρύματα από τις περισσότερες χώρες του κόσμου. Στη διάρκειά του έγιναν περίπου 180 ανακοινώσεις και λειτούργησαν 50 «ατελιέ». Επίσης έγιναν 7 πλήρεις συνεδρίες. Τις συνεδρίες παρακολούθησαν περί-

που 1.500 άτομα, μεταξύ των οποίων πάρα πολλοί μεταπτυχιακοί ερευνητές. Από την Ελλάδα αντιπροσωπεύτηκαν τα περιοδικά *Θέσεις, Ουτοπία και Πολίτης*.

Η πρώτη πανηγυρική συνεδρία έγινε στο μεγάλο αμφιθέατρο της Σορβόνης. Στο υπερπλήρες αμφιθέατρο αντιπροσωπεύονταν όλες οι ηλικίες. Από παλαιμάχους της προπολεμικής γενιάς και της Αντίστασης μέχρι νέα παιδιά, φοιτητές και νέους εργαζόμενους. Το ίδιο και στο μεγάλο αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου Paris X (Ναντέρ), όπου συνεχίστηκε τις υπόλοιπες μέρες το Συνέδριο.

Φυσικά, είναι αδύνατο να καταγράψει κανείς, έστω και τους τίτλους των εισηγήσεων και τα ονόματα των εισηγητών. Πάντως, οι μεγάλες θεματικές ενότητες του Συνεδρίου ήταν: Απολογισμός ενός αιώνα μαρξισμού. Η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού. Καπιταλισμός, φύση και κουλτούρα. Διακυβεύματα των νέων κοινωνικών αγώνων. Ποια εναλλακτική λύση στον καπιταλισμό; Οι τίτλοι των θεματικών ενότητων υποδηλώνουν ήδη το χαρακτήρα του Συνεδρίου: Να εξηγήσουμε το παρελθόν· να κατανοήσουμε το παρόν· να ανιχνεύσουμε τις μελλοντικές δυνατότητες. Το Συνέδριο δεν ήταν ούτε θρηνωδία για τη χαμένη Ιερουσαλήμ, ούτε κενή αισιοδοξία, όπως ήταν η συνήθεια στις παλαιότερες επίσημες συναντήσεις του θεσμικοποιημένου μαρξισμού.

Πιο συγκεκριμένα: Δύο ήταν, κατά τη γνώμη μου, τα κύρια χαρακτηριστικά του Συνεδρίου, σε σχέση με παλαιότερα: *Πρώτο*, στο Συνέδριο ήταν παρόν ολόκληρο το φάσμα της παγκόσμιας Αριστεράς: μέλη των παραδοσιακών ΚΚ, ανένταχτοι, τροτσκιστές, μαοϊκοί, αναρχικοί, αριστεροί σοσιαλιστές. Υπήρξε έντονος και ουσιαστικός διάλογος, χωρίς να αποκρύπτονται οι

διαφορές. Ήταν φανερό ότι οι παλαιές «ορθοδοξίες» έχουν αρχίσει να κατανοούν τον αντιμαρξιστικό χαρακτήρα της «ορθοδοξίας». Η τάση ενότητας μέσα από τις διαφορετικές διαδρομές ήταν ένα από τα χαρακτηριστικά της μεγάλης αυτής παγκόσμιας συνάντησης. Το *δεύτερο* χαρακτηριστικό ήταν η εκλογικευμένη αισιοδοξία. Πράγματι, από την επίσημη, κενή αισιοδοξία των λόγων, είχαμε περάσει μετά το 1989 (και προπαντός στο Παρίσι) σε μια γενικευμένη κατάσταση κατήφειας, ηττοπάθειες και απαισιοδοξίες. Οι δήθεν «νέοι φιλόσοφοι» και διάφορα μη μαρξιστικά ή και αντιμαρξιστικά ρεύματα κυριαρχούσαν στο πεδίο της ιδεολογίας, χωρίς ουσιαστικό αντίλογο. Στο Συνέδριο, αντίθετα, επικράτησαν μια κριτική-θετική στάση απέναντι στο μαρξισμό και μια έντονη διάθεση αναζήτησης διεξόδου από την κεφαλαιοκρατική πραγματικότητα. Το 1989 ο ιστορικός ορίζοντας φαινόταν κλειστός. Η αναζήτηση εναλλακτικής λύσης σήμερα είναι χαρακτηριστική των αλλαγών στη συνείδηση ενός μέρους της διανόησης.

Η κατάρρευση του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου», δηλαδή των ιστορικά καταδικασμένων καθεστώτων της Ανατολής, αποτελεί τη μεγαλύτερη οπισθοδρόμηση της Ιστορίας. Τη μεγαλύτερη αποτυχία της προσπάθειας να ελεγχθεί η πορεία των ανθρώπινων κοινωνιών. Εντούτοις, η κατάρρευση είχε και ένα, μεταξύ άλλων, θετικό αποτέλεσμα: Απελευθέρωσε τη θεωρία από την αποπνικτική δεσποτεία του θεσμικοποιημένου μαρξισμού. Γκρέμισε λίγο πολύ τα τείχη που χώριζαν τους διανοητές της Αριστεράς. Έδειξε τη χρεωκοπία της αγιοποίησης, της απολογητικής, της απόκρυψης των αντιθέσεων. Δε θα ήταν ίσως υπερβολικό να υποστηρίξει κανείς ότι έχει ήδη αρχίσει μια νέα περίοδος ανάπτυξης της μαρξιστικής θεωρίας, μιας

θεωρίας πολυφωνικής, χωρίς κληρονομικά δικαιώματα, που μέσα από ανοιχτές αντιπαραθέσεις θα συγκλίνει προς τον επιδιωκόμενο σκοπό: προς τη συγκρότηση ενός θεωρητικού corpus, το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για τα επαναστατικά κινήματα του αιώνα που έρχεται.

Συνολικά, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι η ατμόσφαιρα στο Παρίσι έχει αλλάξει. Πριν από δύο-τρία χρόνια ήταν δύσκολο να βρεις μαρξιστικά βιβλία στα βιβλιοπωλεία του Καρτιέ-Λατέν. Σήμερα υπάρχει (και όχι μόνο στη Γαλλία) πληθώρα μαρξιστικών εκδόσεων, κλασικών έργων και σύγχρονων, καθώς και αριστερών περιοδικών. Δεν είναι, π.χ., τυχαίο, ότι η *Monde* σε ένα μόνο φύλλο (29/9) δημοσίευσε κριτικές αναλύσεις τεσσάρων μαρξιστικών βιβλίων, αναφέρθηκε σε άλλα τρία και δημοσίευσε εκτενή συνέντευξη του Μ. Rubel, ο οποίος διευθύνει την έκδοση των έργων του Μαρξ στις εκδόσεις «La Pléiade»: Εκείνες τις μέρες επίσης δημοσίευσε συνέντευξη του καθηγητή J. Bidet, υπεύθυνου για την οργάνωση του Συνεδρίου.

Όπως ο Χέγκελ παλαιότερα, έτσι και ο Μαρξ αντιμετώπιστηκε μετά το 1989 σαν «ψόφιος σκύλος». Αλλά, όπως σημειώνει ο κριτικός της *Monde*, μετά τον Μαρξ-επαναστάτη του 19ου αιώνα, το θεσμοποιημένο Μαρξ του 20ού, διαγράφεται ήδη η δυνατότητα ενός τρίτου Μαρξ, ο οποίος θα είναι ο Μαρξ του 21ου αιώνα.

2. Friedrich Engels, savant et révolutionnaire (Φρ. Ένγκελς, επιστήμονας και επαναστάτης)

Αλλά εκτός από το Συνέδριο για τον Μαρξ, από τις 17 ως τις 20 Οκτωβρίου

πραγματοποιήθηκε, πάλι στη Ναντέρ, ένα Διεθνές Συνέδριο για τον Ένγκελς, οργανωμένο από το Εθνικό Κέντρο Ερευνών της Γαλλίας και το Πανεπιστήμιο Paris-X, Nanterre. Η γενική αντιμετώπιση του Ένγκελς από την αριστερή διανόηση του Παρισιού είναι ενδεικτική του νέου κλίματος, αν ληφθεί υπόψη ότι ο Ένγκελς αποτελούσε το «μαύρο πρόβατο» για πολλούς διανοούμενους της «ετεροδόξης» Αριστεράς. Οι θεματικές ενότητες του Συνεδρίου ήταν: Ο Ένγκελς και η διαμόρφωση του μαρξισμού. Ο Ένγκελς και το εργατικό κίνημα. Ο Ένγκελς, η πολιτική, η δημοκρατία και η επανάσταση. Ο Ένγκελς ανάμεσα στις επιστήμες και στη φιλοσοφία. Ο Ένγκελς, κληροδόχος και θεωρητικός του μαρξισμού. Στρογγυλό τραπέζι: Η επικαιρότητα του Ένγκελς.

Η θεματική του Συνεδρίου είναι χαρακτηριστική του στόχου του: Κριτική αποτίμηση του έργου του Ένγκελς χωρίς αγιοποίηση αλλά και χωρίς εύκολους μηδενισμούς, επικαιρότητα, άρα και σημασία του έργου του για την αντιμετώπιση των σημερινών προβλημάτων. Επίσης, χαρακτηριστική της ευρείας, ενωτικής αντίληψης των οργανωτών του Συνεδρίου ήταν η επιλογή των εισηγητών, οι οποίοι αντιπροσώπευαν τις πιο διαφορετικές τάσεις της σημερινής Αριστεράς. Η αντίληψη αυτή συγκεκριμενοποιείται στο κείμενο το οποίο συνοδεύει το Πρόγραμμα του Συνεδρίου:

«Αντίθετα με τη στάση της εγκατάλειψης ή του πένθους, το σημερινό Colloque, το οποίο οργανώνεται με πρωτοβουλία του Κέντρου Πολιτικής, Οικονομικής και Κοινωνικής Φιλοσοφίας του Εθνικού Κέντρου Ερευνών της Γαλλίας, με την ευκαιρία της εκατονταετίας από το θάνατο του Φρειδερίκου Ένγκελς (5 Αυγούστου 1895), αποβλέπει στην ανάληψη μιας έρευνας απαλ-

λαγμένος από κάθε *a priori* και κάθε δογματισμό, και η οποία θα επιδιώξει να αποκαταστήσει στα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά της την παραδειγματική μορφή του Ένγκελς, *επιστήμονα και επαναστάτη*.

Ο απολογισμός, δηλαδή τα μαθήματα στα οποία επιθυμεί να εμμένει, θεμελιώνεται σε μια διπλή μέριμνα: *Κατ' αρχήν*, και αυτό θα είναι το σημαντικότερο μέρος, να αναδείξει το ρόλο και τη δραστηριότητα του Ένγκελς στη συν-θεμελίωση του μαρξισμού. *Δεύτερο*, έστω και ως σκιαγραφία μιας εργασίας που θα επιδιωχθεί, να αποτιμήσει τα αποτελέσματα της επίδρασής του, άμεσης ή έμμεσης, στα μεταγενέστερα πεπρωμένα της θεωρίας. Θα έπρεπε επίσης να είναι δυνατό να συναχθούν ορισμένες συνέπειες που σχετίζονται με τη σημερινή επικαιρότητα και την αναγέννηση του ενδιαφέροντος το οποίο φαίνεται να προκαλεί απέναντι σε ένα ελεύθερο κριτικό στοχασμό».

3. Και η ελληνική Αριστερά;

Η παραδοσιακή Αριστερά στη χώρα μας δεν ασχολείται με τέτοια ζητήματα. Η πολιτική είναι «τέχνη» και η τέχνη δεν έχει ανάγκη από θεωρία. Εντούτοις, και στη χώρα μας οργανώνονται κατά καιρούς παρόμοιες εκδηλώσεις είτε από πανεπιστημιακούς φορείς είτε από ομάδες της Αριστεράς είτε από σχετικά έντυπα. Ας θυμίσω, π.χ., τις *Συναντήσεις για το Σοσιαλισμό* που οργανώνει περιοδικά ο Τομέας Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, το *Διήμερο για τον Ένγκελς* που οργανώσε το Μάιο το Ε.Ε.Κ., καθώς και τις *Συναντήσεις της Ουτοπίας*. Οι εκδηλώσεις αυτές συνήθως αγνοούνται από τον τύπο. Από τον τύπο, αντίθετα, προβλήθηκε ένα διήμερο Συμπόσιο, οργανωμένο από την Εταιρεία Σπου-

δών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (3 και 4 Νοεμβρίου). Θέμα του Συμποσίου ήταν: *Μαρξισμός: μια επανεκτίμηση*.

Το θέμα και η επιλογή των ομιλητών εξασφάλισαν την επιτυχία του Συμποσίου, το οποίο παρακολούθησε πυκνό ακροατήριο αποτελούμενο στην πλειοψηφία από νέους: φοιτητές, ερευνητές, διανοούμενους και καλλιτέχνες. αλλά, φυσικά, μια *επανεκτίμηση* του μαρξισμού έπρεπε, πριν απ' όλα, να στραφεί στην *πολιτική* πλευρά του προβλήματος και ειδικότερα στην πρακτική αποτυχία του μαρξισμού. Για το σκοπό αυτό θα έπρεπε, εκτός από πανεπιστημιακούς, να κληθούν και εισηγητές, *πανεπιστημιακοί ή μη*, οι οποίοι θα συνδύαζαν τη θεωρητική με την πολιτική πείρα. Εντούτοις, οι οργανωτές επέλεξαν (δικαίωμά τους) εισηγητές κατά κανόνα πανεπιστημιακούς (μια εξαίρεση δεν αλλάζει την κατάσταση), οι οποίοι, με δυο τρεις εξαιρέσεις ασχολήθηκαν με ενδιαφέροντα θέματα, τα οποία ωστόσο μόνο επανεκτίμηση του μαρξισμού δεν ήταν. Αποτέλεσμα: ένα ενδιαφέρον Συμπόσιο, πολλές αξιολογες εισηγήσεις, αλλά άσχετες από το θέμα του Συνεδρίου.

Γιατί αυτή η αντίφαση; Επειδή οι οργανωτές απευθύνθηκαν κατά κανόνα σε πανεπιστημιακούς και επί πλέον σε ερευνητές που θα μπορούσαν, με την πιο ευρεία έννοια, να θεωρηθούν ότι αντιπροσωπεύουν ένα ορισμένο πολιτικοϊδεολογικό κλίμα στο χώρο της Αριστεράς. Το Συμπόσιο αυτό έδειξε ότι σε μας, αντίθετα με ό,τι αρχίζει να γίνεται σε άλλες χώρες, τα τείχη της Ιερικής δε λένε να γκρεμιστούν: για την αποσάθρωση και το γκρέμισμά τους θα χρειαστεί χρόνος, προσπάθεια και προπαντός νέοι άνθρωποι, απαλλαγμένοι από την αρνητική κληρονομιά της ελληνικής Αριστεράς.

Ακαδημαϊκός μαρξισμός και εργατικό κίνημα

Η αναγέννηση των μαρξιστικών σπουδών στη Δύση, και ειδικότερα στις ΗΠΑ, στη Γαλλία, στην Αγγλία, αλλά και στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, είναι γεγονός. Απόδειξη τα βιβλία, τα περιοδικά, τα συνέδρια και οι συναντήσεις που αφορούν προβλήματα της μαρξιστικής θεωρίας. Στις περιοδικές συναντήσεις, π.χ. των μαρξιστών-πανεπιστημιακών (marxist scholars) των ΗΠΑ, παίρνουν μέρος περίπου 2000 ερευνητές. Εντούτοις, με τον εκφυλισμό των ΚΚ και του εργατικού κινήματος, αυτή η θεωρητική δραστηριότητα περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό στους κύκλους των διανοουμένων. Αλλά ο μαρξισμός είναι πριν απ' όλα η θεωρία της σοσιαλιστικής επανάστασης. Συνεπώς, ο ακαδημαϊκός μαρξισμός, χωρίς τη δημιουργική αλληλεπίδρασή του με την πολιτική πράξη, παραμένει σχετικά αποκομμένος από τις μάξες. Έτσι, δεν επιτυγχάνει το στόχο της μαρξιστικής θεωρίας: να γίνει δύναμη για το μετασχηματισμό του κόσμου.

Η σχετική απομόνωση του ακαδημαϊκού μαρξισμού από το εργατικό κίνημα επιδρά αρνητικά και στην ίδια τη θεωρία, η οποία συχνά ασχολείται με δευτερεύοντα ή καθαρώς ακαδημαϊκά προβλήματα. Εντού-

τοις, συνολικά η μαρξιστική-ακαδημαϊκή δραστηριότητα είναι θετική: Οι πανεπιστημιακοί έχουν την απαιτούμενη παιδεία και το χρόνο να μελετήσουν τις πηγές, να αναδείξουν προβλήματα, να ερευνήσουν τις σχέσεις του μαρξισμού με παλαιότερες φιλοσοφικές σχολές, να μελετήσουν σύγχρονα ρεύματα που αυτοχαρακτηρίζονται ως μαρξιστικά, κ.λπ.

Ωστόσο, μια τέτοια δραστηριότητα, στο βαθμό που περιορίζεται στους ακαδημαϊκούς κύκλους, κινδυνεύει να εκφυλιστεί σε ακίνδυνη επαγγελματική-πανεπιστημιακή απασχόληση, ξένη από τα πραγματικά προβλήματα της κοινωνίας και ακίνδυνη για την κατεστημένη πραγματικότητα. Αλλά, στο βαθμό που οι αντιθέσεις του σημερινού κόσμου θα οδηγήσουν στην αναγέννηση του εργατικού κινήματος, θα μπορούσε να υπάρξει μια όσμωση ανάμεσα στη δραστηριότητα των μαζών και στο έργο των θεωρητικών, προς αμοιβαίο όφελος: Η δημιουργική αλληλεπίδραση θα ανανεώσει και θα ουσιαστικοποιήσει το έργο των πανεπιστημιακών ενώ, αναδραστικά, αυτό το έργο θα αποτελέσει μια από τις συνιστώσες της θεωρητικής δραστηριότητας που, σε οργανική σχέση με την πράξη, θα γίνει «υλική δύναμη» για το μετασχηματισμό του κόσμου.

***Διακήρυξη των Περιοδικών και των Ιδρυμάτων
που οργάνωσαν το Συνέδριο Marx International***

Το Συνέδριο Marx International, το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Σορβόνη και στο Parix-X, Ναντέρ από τις 27 μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 1995, έδειξε ότι η σκέψη του Μαρξ δεν είχε ως μοναδικό μέτρο την αποτυχία των συστημάτων τα οποία τον επικαλούνταν και ότι διατηρεί όλη την εμβέλειά της στο σύγχρονο κόσμο.

Η νέα περίοδος στην οποία έχουμε εισέλθει χαρακτηρίζεται από την εκ νέου ανάπτυξη της εμπορευματικής και της καπιταλιστικής λογικής, η οποία εκδηλώνεται κυρίως με την επικυριαρχία του κέντρου πάνω στις περιφέρειες, με την ένταση των ανισοτήτων, τη μαζική εξαθλίωση και περιθωριοποίηση, τον εκφυλισμό της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και με μια αύξουσα απειλή προς το περιβάλλον.

Σ' αυτές τις συνθήκες η μορφή του Μαρξ παραμένει το σύμβολο της κριτικής της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων. Το έργο του, όπως κάθε θεμελιωτικό έργο, υπόκειται φυσικά σε επανεκτίμηση. Τα όρια και τα σφάλματά του πρέπει να έλθουν στο φως. Η συνεισφορά του πρέπει να αρθρωθεί και να συσχετισθεί με τις άλλες συνιστώσες του νεωτερικού πολιτισμού μας. Εντούτοις, το έργο του συνιστά ένα όργανο και ένα σημείο αναφοράς απαραίτητα για κάθε θεωρητική επεξεργασία που θα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της εποχής μας, και για όλους τους αγώνες τους οποίους εμπνέουν τα ιδεώδη της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης.

Τα περιοδικά τα οποία οργάνωσαν το Συνέδριο καλούν σε μια νέα συνάντηση, π.χ. σε τρία χρόνια, για να προσδιορίσουν την κατάσταση, τα προβλήματα, τις μορφές αυτών των θεωρητικών επεξεργασιών, και να προσμετρήσουν αυτό που απαιτείται για μια ιστορική αναγέννηση των προταγμάτων της ανθρώπινης απελευθέρωσης.

Université de Paris-X, 30/9/95